

A KERESZTÉNY SZABADSÁGRÓL

HEGEDŰS ZOLTÁN

„A vallás képes megváltoztatni az emberi viselkedést, sőt valójában ez az egyetlen dolog, amely képes erre, leszámítva persze a szeretmet.”

Michel Houellebecq¹

Európa keleti felén a második világhégés óta nem látott pusztító háború dúl, a Nyugat nagyvárosait az állandó terrorfenyegetettség uralja. Az európai gazdaság még a Covid-válságból sem tudott kilábalni, máris újabb pofont kapott az orosz–ukrán háború nyomán kibontakozó energiaválsággal. Az Oroszországot megfélemezni kívánó szankciók látványosan nem működnek, sőt olybá tűnik, hogy az eddig a Nyugat által lesajnált globális Dél éppenséggel a nyugati civilizáció ellenében szervezi meg magát. Eközben a 2015 óta tartó nagy népvándorlási krízis továbbra sem csillapodik. Az Afrikában és Ázsiában zajló népességre-robbanás miatt a következő években újabb milliók indulhatnak útnak Európa felé. Olyan érzésünk lehet, hogy Európa ostromlott vár. Persze volt már ilyen a történelemben, és az európai civilizáció sok mindent túlélte már. Magába olvasztotta a népvándorlás népeit, talpra állt már a mór, a tatár, a török hódítás, a nagy pestisjárvány, vagy több öldöklő belháború után is, mert a közös hit és az ebből fakadó közös kultúra közös morális alapot teremtett. Nem a földrajzi meghatározottság, hanem a közös kulturális keretrendszer tette geográfiai fogalomnál többé Európát. Ez volt az Európai Unió alapító atyáinak is a kiindulópontja: „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz!”² Európa bajban van, és nem csak az ostrom miatt, nem csak azért, mert egyszerre sújtja gazdasági, demográfiai és irányítási válság – ezek valójában csak következmények. A legnagyobb gond, hogy Európa mély morális válságban van, mert lerombolta talapzatát: keresztény hitét és kultúráját, és mindent, ami ebből fakad. Európa külső-belső lelki és civilizációs gravitációs ereje gyöngült meg. Az Európa-erődnek, mely hajdan kősziklára épült, az alapjai porlanak szét. Hogy jutottunk idáig?

A NAGY TÖRTÉNET

A történetmesélés egyidős az értelmes emberrel, sőt talán a kialakulásának egyik előfeltétele volt. Bár sokfajta megfogalmazás létezik arra vonatkozóan, hogy az embert mi különbözteti meg az állatvilágtól, az egyik legtalálób, hogy az embert a történetmesélés képessége emelte ki az állatvilágból.³ A *homo sapiens sapiens* nemcsak az itt és mostól képes beszélni, hanem el tud vonatkoztatni, s képes érzékelni az időt. A történetmesélés tette lehetővé, hogy az

1 Hogyan nem hal ki az ember? Michel Houellebecq-nek az Oswald Spengler-díj átvételekor mondott beszéde. Brüsszel, 2018. október 19. Közli: Mandiner.hu, 2018. december 3. <<https://mandiner.hu/kulfold/2018/12/michel-houellebecq-hogyan-nem-hal-ki-az-ember>>.

2 Robert SCHUMAN: *Európáért*. ford. Tóth Éva, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004. A szövegben eredetileg így szerepel: „A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz. [...] A szó keresztény értelmében vett általános demokrácia megvalósításának nagyszabású terve Európa felépítésében ölt majd testet.”

3 Vö. Youval Noah HARARI: *Homo Deus*. ford. Tóth Péter, Animus, Bp. 2020.

őskori vadászó-gyűjtögető közösségek nagyobb egységekbe szerveződjenek. A közös narratíva alapozta meg, hogy egymással szoros kapcsolatban nem lévő emberek is ugyanazt gondolják a körülöttük lévő világról. Evolúciós örökségünk, hogy a történetet a közösség rendező elve, ez ad nekik missziót. Minél jobb egy történet, annál nagyobb és erősebb a rá épülő közösség. A közös történet egy olyan láthatatlan kapocs, melyet a csoport tagjai elfogadnak és tovább adnak, és amely képes összehangolni egymást nem ismerő emberek cselekedeteit és gondolatait. A közös történetek teszik lehetővé az együttműködés olyan elvont formáit, mint például az állam vagy az egyház.

Narratíva és kommunikáció alapvetően különbözik egymástól. Kommunikációra az állatok is képesek, de míg az állatok csak a fajra jellemző, meghatározott információkat továbbítanak egymásnak kommunikációjuk útján, addig az emberi beszéd korlátlan jelentésű információ átadását biztosítja. Ezt a szakemberek úgy fogalmazzák meg, hogy az állatok kommunikációs rendszere zárt, az emberé pedig nyitott. Úgy is mondhatnánk, hogy az emberi gondolkodás szabad asszociációra épül, formáját pedig a történetbe (narratívákba és az azokról folyó diskurzusokba) rendeződés adja meg. Azaz az ember a másik emberrel folytatott kommunikációja történetalapú. Az ember a körülötte lévő világot a történetekből ismeri fel és meg. Gondoljunk csak a gyermekekre, akik a meséken (történeteken) keresztül fedezik fel saját környezetüket, és ezek alapján tanulják meg a közösség szabályait. Ez a fajta narratívaalapú kommunikáció az emberi gondolkodás sajátja.

Mivel a történetek az időt mesélik el és ok-okozati összefüggésekből épülnek fel, ezért az emberi gondolkodás narratív létének folyamata, hogy a történetekre az emberi gondolkodás keresi a magyarázatot. Ez hajtja az emberben a körülötte lévő világ megismerésének vágyát, s végső soron ez a tudomány hajtóereje is. Ugyanakkor ebben az emberi tevékenységében paradoxon lakozik: a világegyetem mind térben, mind időben végtelen, az emberi lét viszont mind térben, mind időben véges. Azaz a végső magyarázat megtalálása, bármennyire is hatékonyan fogja ezt tenni az ember a jövőben, lehetetlen. Egy véges számára a végtelen megismerése fogalmilag értelmezhetetlen. Ugyanakkor az ember nem adja fel a reményt a magyarázatra – a magyarázat pedig a hitben van. Egy adott civilizáció a közös hit által ad választ a végtelenre. A vallás az adott közösségnek a végtelenre, az örökkévalóra adott válasza, amely nemcsak magyarázatot ad, de össze is köti a közösség tagjait. A hit kőkemény evolúciós kérdés, mert minél erősebb a történet, annál erősebb a hit, így annál erősebb a közösség.

A mai nyugati közgondolkodás azt állítja, hogy hitre már nincs szükség, hisz a tudás, a tudomány magyarázatot ad mindenre, ezzel szemben a hit és a tudás szembeállítás nem értelmezhető, ugyanis ezek nem szemben álló fogalmak. Ahogy az almának sem a körte az ellentéte. A hit ellentéte a hitetlenség, a tudásé pedig a tudatlanság. A hit és tudás testvérek, hiszen mindkettő a valóság megismerésének, a magyarázat keresésének egyik módja. Egyik sincs meg a másik nélkül. Hit és tudás nem ellentétes, hanem komplementer fogalmak. Mindezek mellett a hit, bár egy közösség közös értelmezéséből fakad, nemcsak a közösség összetartására-összetartozására szolgál, hanem egzisztenciális töltetű fogalom is, azaz létfeltétel. Minden embernek szüksége van hitre, hisz az ismeretlentől, a végtelentől való félelem az emberi lét sajátja. A metafizikai félelmet pedig nem a tudás, hanem a belső vigasztalásra, megnyugtatóra szolgáló hit győzheti le.

**minél erősebb a történet,
annál erősebb a hit**

VALLÁS ÉS KULTÚRA

A hit egyszerre ad választ és magyarázatot az egyén és a közösség időbeni létezésére, a végtelenben elfoglalt helyére, a ki vagyok én?-re és a kik vagyunk mi?-re. Azaz a vallás egyszerre személyes és közösségi ügy, éppen ezért társadalomformáló hatása is kétirányú. Egyrészt elhelyezi az egyént a világmindenségben, másrészt alapvetően megszabja a közösség viselkedési normáit, a szélesebb

Megpróbáltatás –

A tatai Kálváriadomb,
kápolnával és kálvária
szoborcsoporttal, 1959
(Fortepan / Lechner Nonprofit
Kft. Dokumentációs Központ)

értelemben vett kultúráját. A vallás létforma-értelmező jelenség, amely nemcsak egy kérdésre ad választ, hanem mindenre. A vallás megfogalmazza az alapvető erkölcsi normákat, a társadalmi együttélés szabályait, az egyén, a család és a közösség viszonyrendszerét. De alapja az adott civilizáció jogi rendszerének, gazdaságának és az egész tágabb értelemben vett szellemi miliőnek. Vallás és kultúra nem elválasztható egymástól. Ahogy azt T. S. Eliot fogalmazta meg: minden egyes kultúra a vallással jelent meg és bontakozott ki.⁴ A kultúra ennél tágabb fogalom, de az alapját a közös vallásból eredeztethető normák jelentik.

Civilizáció és kereszténység

Samuel P. Huntington írja, hogy a civilizáció az azonosulás legtágabb szintje. A civilizáció a legnagyobb „mi”, melyen belül eltölt bennünket a kulturális otthonosság érzése.⁵ Az alapvető társadalmi keret civilizációként egészen eltérő lehet. Nem nehéz erre példát találni, az egyes vallások esetében teljesen más jelent például a család fogalma, van, ahol engedélyezett a többnejűség vagy a többférjűség, másokban ez kifejezetten tiltott stb. Ebből fakadóan a gazdaság szerkezete vagy a jogi rendszere (például az öröklési jog miatt) is teljesen eltérhet. De említhetnénk az élethez való viszonyt is, bizonyos kultúrákban minden életellenes cselekedett tiltott, más kultúrákban pedig bizonyos esetekben szinte kötelező. Nézzük a világvallásokat!

Helmuth von Glasenapp német valláskutató öt nagy világvallást azonosít: a brahmanizmust, a buddhizmust, a kínai univerzizmust, a kereszténységet és az iszlámot. Ezek a vallások lefedik a Föld népességének 85 százalékát. Glasenapp

⁴ T. S. ELIOT: *A kultúra meghatározása*. ford. LUKÁCSI Huba, Szent István Társulat, Bp. 2003.

⁵ Samuel P. HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. ford. PUSZTA Dóra és mások, Európa, Bp. 2006.

szerint az öt nagy vallás két csoportra oszlik: azokra, amelyek a Hindukustól keletre, és azokra, amelyek ettől nyugatra keletkeztek. Ilyen értelemben a Hindukust nevezi a vallástörténet nagy szellemi vízválasztójának. A keletiek „az örök törvény vallásaiként” jellemezhetők, mivel e vallások szerint a világ örök-kévaló, nincs őскеzdet és meghatározott vége, hanem a keletkezés és elmúlás egymást követő, váltakozó folyamatában szüntelenül megújul. A történeti istenkinyilatkoztatás nyugati vallásai viszont a kozmosznak és lakóinak létezését a világtól elkülönült és annál végtelenül hatalmasabb személyes isten tevékenységéből eredeztetik. E vallások szerint a világ valamikor, egy meghatározott időpontban keletkezett, és egyszer véget is fog érni. Glasenapp hangsúlyozza, hogy az idő kérdésében elfoglalt alapvetően eltérő álláspontok döntő hatást gyakorolnak a hívők gondolkodásának és életének legkülönbözőbb területeire és a más vallások követőihez.⁶ (Jelen írásnak nem célja a világvallások összehasonlítása, ezért a kereszténységen kívül a többi világvallással nem foglalkozik részletesen.)

A keresztény vallás a világ legelterjedtebb vallása. A kereszténységnek 2020-ban világszerte mintegy 2,6 milliárd névleges híve volt, ami a világ népességének harmadát teszi ki.⁷ Az, hogy ez lett a legelterjedtebb vallás a Földön, annak számtalan oka lehet. Glasenapp szerint „a kereszténység abban különbözik minden más nagy vallástól, hogy alapítóját azzal, hogy neki az egész kozmikus folyamatban meghatározó szerepet tulajdonít, a többenél sokkal fokozottabb mértékben állítja egész tanításának középpontjába”. Nem mehetünk el Pál apostol rendkívüli hatása mellett sem. Ezzel összefüggésben áll, hogy a Jézus halála utáni évek korai egyházának legnagyobb dilemmája az volt, Jézus tanítása vajon kinek is szól? Pál működése fordulatot jelentett a kereszténység

⁶ Helmuth von GLASENAPP: *Az öt világvallás*. ford. PÁLVÖLGYI Endre, Gondolat, Bp. 1984.

⁷ *World Religion Database*. Boston University, Boston, 2020.

történetében. A kegyetlen keresztényüldözőből a „tizenharmadik apostollá” lett Pál tette a keresztény hitet elérhetővé minden ember számára. Az ő értelmezése utat nyitott arra, hogy a kereszténységet nemcsak a zsidók, hanem a pogányok körében is terjesszék. Persze a gyors terjedés nem lett volna lehetséges, ha a kereszténység nem olyan világképet vázol, amely nagyon is érthető és befogadható magyarázatot ad az emberi lét végső kérdéseire, azaz a korábban már emlegetett ki vagyok én? és kik vagyunk mi? dilemmáira.

T. S. Eliot írja, hogy a mindennapjainkat szabályzó normák a bibliai parancsolatokon alapulnak.⁸ A keresztény tanítás az egyensúlyra épül, akárcsak a természet törvényszerűségei. Három alapvető egyensúlyt fogalmaz meg: a test és lélek, a férfi és a nő, az egyén és a közösség egyensúlyát. Az első a kapocs a transzcendenssel, azaz a test és lélek közötti egyensúly: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden tanítással is, amely az Isten szájából származik” (Mt 4,4). Ezt szimbolizálja a keresztény liturgiában a kenyér és a bor. A kenyér a test, a bor a lélek szimbóluma. A második a család alapjának számító nő és férfi közötti egyensúly: „Az ember ezért elhagyja apját, anyját, a feleségéhez ragaszkodik, és ketten egy test lesznek. Ettől kezdve többé már nem két test, hanem csak egy” (Mk 10,7–8). A harmadik az egyén és a közösség közötti egyensúly: „Szeresd felebarátodat, mint saját magadat” (Mt 22,39). Giesswein Sándor, a nagy keresztényszocialista gondolkodó, katolikus pap így fogalmazta meg a keresztény tanítás lényegét, melyet érdemes bővebben is idézni:

„A világon még nem volt és nem is lesz oly erkölcsi hatalom, mely az egyén és társadalom közti harmóniát úgy meg tudta volna teremteni és fenntartani, mint a kereszténység. [...] Innen van, hogy azt ellenségének tartja és ez oknál fogva támadja az individualizmus is és a szocializmus is. Az úgynevezett szocialisták éppúgy, mint az individualizmus bálványozója, a német bölcslő, Nietzsche, a legnagyobb dühvel rontanak a kereszténységre [...] Krisztus tanítása mindenesetre szociális irányzatú abban az értelemben, hogy a felebaráti szeretetet az ő nemes kötelességeivel addig nem gyanított piederstálra emelte, de emellett a legnemesebb értelemben vett individualizmust is hirdeti, midőn a legkisebbekben is az emberi lélek szabadságát és sérthetlenségét emeli minden erkölcsi érték fölé.”⁹

Róma örök(sége)

A kereszténység gyors terjedésében bizonyosan szerepet játszott, hogy az akkori világ egyik legnagyobb birodalmában lépett színre. Bár az első keresztények a Római Birodalom peremvidékéről indultak el, de a kereszténység csakhamar népszerű lett a birodalom minden részén, így a szívében, Rómában is. Olyannyira, hogy a legnagyobb egyházszervezők, Szent Péter és Szent Pál apostolok is Rómában váltak a keresztényüldözés áldozataivá. Az új hit azonban minden üldöztetés és elfojtás ellenére szélesebben terjedt.

Végül maga a Római Birodalom is behódolt a kereszténység előtt, annak ellenére, hogy a keresztény hitelvek élesen különválasztják a világi és az egyházi hatalmat. Amint olvassuk is a Szentírásban, „az én országom nem ebből a világból való” (Jn 18,36), de nem is utasít a fennálló hatalom elleni lázadásra, ami szintén írva vagyon: „Adjátok hát meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené” (Mk 12,17).

Az akkor ezeréves Róma, amely ma is a legnagyobb keresztény felekezetnek, a katolicizmusnak a szakrális központja, utat engedett a kereszténységnek. De ezek az új elvek nem egy „istentelen” közegbe érkeztek! Molnár Tamás, a nagy magyar–amerikai katolikus filozófus úgy ír erről, hogy „míg Róma emberileg pogány volt, addig az egyház már egy szakralizált közegbe érkezett, amelyben léteztek és helyükön voltak azok a fogalmak, amelyek nélkül csonka egy civilizáció. [...] Lecserélte isteneit, de a szakralitás megmaradt.”¹⁰

⁸ T. S. ELIOT: *Egy keresztény társadalom eszméje*. ford. KATONA László, Századvég, Bp. 2021.

⁹ GIESSWEIN Sándor: *Keresztény szociális törekvések a társadalmi és gazdasági életben*. Stephaneum nyomda, Bp. 1913.

¹⁰ MOLNÁR Tamás: *Én, Symmachus*. ford. VAJDA Lőrinc, Európa, Bp. 2000.

A keresztény hitelvek nagy szabadságot engedtek a korábbi társadalmi tradíciók és szokások átvételéhez. A kereszténység sikeresen tudta egymásba olvasztani a zsidó hagyományokat, a görög bölcseletet, a római jogot és állam-szervezési modellt, sőt ez a reflexivitása tette lehetővé, hogy az egyre közeledő *Barbaricumot* is sikeresen integrálni tudta. A népvándorlással beözönlő más kultúrájú népek és népcsoportok nem a saját hitvilágukat tartották meg, hanem felvették a kereszténységet.

Érdekes kitérő a Római Birodalomnak mint világi birodalom helyreállításának a kísérlete, amely végigkísérte az elmúlt másfél évezred európai történelmét. Julius Ceasartól kezdődően egészen a kereszténység elismeréséig a római császárok egyben a világi hatalom urai és a legfőbb vallási vezetői (*pontifex maximus*) is voltak. A birodalmi kísérletek valahogy mindig ugyanezt tűzték ki célul. Ezt szerette volna elérni az első nagy helyreállítási kísérlet során Nagy Károly is, aki saját hatalmát, mint keresztény császár, Istentől származtatta, és elkezdte gyakorolni a püspökök kinevezési jogát, az investitúrát. A pápa viszont magát tekintette a főhatalomnak, mivel ő koronázta meg a császárt. A következő századok birodalom és egyház közötti vetélkedésének gyökerei erre az időre vezethetők vissza. Jelzi a két hatalom különválását és Róma tovább élését az egyházban is, hogy a *pontifex maximusi* címet I. Gergely pápa (590–604) vette fel a pápai cím mellé, ez a cím azóta is a pápa latin megnevezéseként használatos.

A Nagy Károly által „újraalapított Róma”, vagyis a Német-római Császárság egészen 1805-ig működött, de ez leginkább a német magterületek és környékük egyesítését jelentette, és maga a cím egyre kevesebb jelentőséggel bírt. (Korabeli elnevezése Szent Római Birodalom volt, majd az itáliai területek 16. századi elvesztése után a Német Nemzet Szent Római Birodalmának [*Heiliges Römisches Reich deutscher Nation*] nevezték.) De Róma mint birodalom helyreállítására más kísérletek is történtek. Napóleon 1804-ben császárrá koronáztatta magát, az ünnepségre két külön koronát hoztak: az eredeti Római Birodalmat felidéző babérkoszorút, amit Napóleon a koronázás alatt végig viselt is, illetve Nagy Károly koronájának másolatát. Bár VII. Piusz pápa jelen volt az eseményen, a koronát a korzikai tábornok saját maga helyezte a fejére. Napóleon az 1805-ös austerlitz-i csata után éppen azért mondatja le II. Ferencet a német-római császári címről, mert magát tartotta Róma örökösének. De említhetjük Hitler birodalmi kísérletét is (hivatalos elnevezése Nagynémet Birodalom [*Großdeutsches Reich*]), mely jelkép-rendszerében (birodalmi sas, karlendítés) szintén a birodalmi Rómát imitálta. De az Oszmán Birodalom *Ruméliának* nevezett délkelet-európai hódoltsága is Rómára, közvetlenül pedig a Kelet-római Birodalomra, azaz a Bizánci Császárságra utalt, sőt még keletebbre, Közép-Ázsiában a szultánt egyenesen *rúm pádisahinak* nevezték. Felidézhetnénk az orosz birodalmiság „Harmadik Róma” elméletét is. Európának egy földi birodalomban való egyesítése azonban eddig tartósan senkinek nem sikerült. Nyilván ennek sok összetevője van, de az, hogy Európa nem politikai, hanem eszmei egység – ahogyan az a keresztény elvekből, a keresztény szabadságból következik (lelki egyetemesség, földi változatosság) – biztosan közrejátszott.

a kereszténység
biztosítja az
integráló erőt

Állam és egyház

A Nyugat-római Birodalom összeomlása és a népvándorlás után újjászülető Európa az új európai államok számára a római jog és államfelfogás, valamint a keresztény világkép működési modellt jelentett. Bár egységes és általános középkori séma nem alakult ki, és minden országban változatos módokat jöttek létre, az alapjaiban mégiscsak meghatározhatónak bizonyult, hogy a nyugati kereszténység országaiban két nagy társadalomszervező erő működött: az állam és az egyház. Az állam biztosította az ország fizikai védelmét és tartotta fent a belső rendet, az egyház pedig a lelki, egészségügyi, szociális és oktatási területen működött, de fontos szerepe volt a jogrendszer fenntartásában is, mondjuk az írásbeliség ápolásával és a hiteles helyek fenntartásával. Bár a mai közvélekedés úgy tartja, hogy az állam és az egyház a középkorban egy és

ugyanaz volt, ez koránt sincs így. Ez a két nagy alrendszer egymással is vetélkedett. Erre nem csak az évszázadokon keresztül folyó investitúraharc a példa; az egyház és az állam versengése, a földi és az égi hatalom versenye egyensúlyban tartotta Európát.

Megbomlott egyensúly

A felvilágosodásban kiteljesedő humanista forradalom az Isten helyére az egyént állította, a középkor teocentrikus világnézetét az antropocentrikus világnézet váltotta fel. Míg a felvilágosodás a világra adott magyarázatot, azaz a hitet rombolta le, a francia forradalomban hatalomra jutó új elit a keresztény egyház megsemmisítését tűzte ki célul. Ahogy Meszlényi Antal pap-történész fogalmaz:

„Maga a forradalom lett új vallássá, elindítói pedig új istenségek képét öltötték magukra s ugyanolyan hódolatot követeltek maguknak, mint hajdan Néró vagy Caligula Rómában. Elveiket szenteknek, törvényeiket sérthetetleneknek kodifikálták, s jaj volt annak, aki szembehelyezkedett velük, hiszen a guillotine kíméletlenül csapott le rá. [...] Megszűnt a halhatatlanság és az örökélet az ember végcéljául szolgálni. A temetők letört keresztjei és levakart feliratai mind a földi befejezettséget és azt hirdették, hogy a halál örök álmom. Az időszámítást nem Krisztus születésétől, hanem a forradalom kitörésétől kezdték.”¹¹

Majd a végjátékban elővették a voltaire-i mondást: ha Isten nem létezne, fel kéne találni – 1794-ben a nemzetgyűlés új államvallást szavazott meg, melynek istene egy, a római főistenre, Jupiterre nagyon hasonlító istenség lett, főpapja pedig a végrehajtó hatalom feje, Robespierre. Bár a forradalom az állam és egyház szétválasztását, a szekularizációt hirdette, ő maga hozta létre az új államvallást.

Az újkor keresztényüldözéssel és kegyetlen mészárlással köszöntött be. Bár a történészek között is vita van, hogy mekkora volt a pusztítás, a Franciaországban működő 44 ezer guillotine több százezer áldozatot követelhetett az „ész nevében”. Bár a forradalom végül felfalta gyermekét, az általa legitimált „humanista szellemi termék” európai hódításra indult. A 19. század a kereszténytelenítés szellemi évszázada volt. Nietzsche és Marx elméletei aztán a 20. századra érték be s kaptak politikai hátszelet. Ennek az Isten nélküli, az embert a világegyetem központjába helyező szellemi irányzatnak az eredménye a szocialista humanizmus, azaz a kommunizmus és az evolucionista humanizmus, azaz a fasizmus.¹² Mind a kettő azt hirdette, hogy a tökéletes világot itt a Földön meg lehet valósítani, és aki nem hisz ebben, azt el kell távolítani. Nem véletlen, hogy mind a kommunizmus, mind a fasizmus szélsőségesen keresztényellenes volt. Közös jellemzőjük, hogy a társadalmat akarták a saját maguk által kreált világba belekényszeríteni, aki pedig ellenállt, azt erőszakkal törték meg. Ez

minden esetben totalitarizmushoz vezetett. Az izmusok világképe abszolutizál egy olyan elméleti világtársadalmat, ahol a különbségek feloldódnak, és magunk mögött hagyjuk a történelmet („a múltat végképp eltörölni”). Mindkettőre jellemző az is, hogy politikájuk nem az emberek akaratának képviseltére, hanem az emberek „megváltására” szolgál, így politikai elveik egyben hitelvek is voltak. Mind a kommunizmusban,

mind a fasizmusban az állam egyszerre töltötte be az egyház szerepét is. Az élet minden területét a nagy közösségi eseményektől a hálósobáig szabályozni akarták. Ahogy azt Lánczi András írja: „bárhonnan nézzük a 20. század utáni megváltási ígéretek mind politikai formában jelentek meg s jelennek meg ma is a demokrácia legkülönfélébb felfogásai révén”.¹³

a kereszténytelenítés
szellemi évszázada

áll mögöttünk

¹¹ MESZLÉNYI Antal: *Az egyház a forradalmak korában*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Bp. 1941.

¹² Lásd bővebben: HARARI: *I.m.*

¹³ LÁNCZI András: *Politikai megváltás*. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Alapítvány, Bp. 2023.

E jelben –
A kisdörgicsei Árpád-kori
romtemplom ablaka
(Hegedűs Zoltán felvétele)

HELYREÁLLÍTÁS

Európa a keresztény hit meggyöngyüléséért, a közös kulturális kód által fenn-tartott egyensúly megbomlásáért a 20. században súlyos árat fizetett. Az ókor után (peloponnészoszi háború, III. pun háború) újra eljött a totális háborúk kora, amelyben a másik felet nem legyőzni, hanem megsemmisíteni akarták. A háború célja nem az új egyensúlyra támaszkodó béke kialakítása lett, hanem az ellenség teljes elpusztítása. A két világháború kegyetlensége, a több tízmilliós veszteséglisták és a háború után kötött békerendszerek is pontosan ezt tükrözték. A mérhetetlen anyagi, erkölcsi és szellemi pusztítás után nem véletlen, hogy a legnagyobb hatású nyugat-európai politikusok az egyensúly visszaállításának lehetőségét Európának a keresztény gyökereihez való visszatérésében látták.

Kereszténydemokrata sikerek

Az új világrendben Európa talpra állása és megerősödése, majd Európa újraegyesülése nagyrészt a régi eszmény, azaz a kereszténység új politikai rendszerben megjelenő formájának, vagyis a kereszténydemokráciának köszönhető. Az európai együttműködés megálmódói, alapító atyái (Robert Schuman, Alcide de Gasperi és Konrad Adenauer) mind kereszténydemokraták voltak. A II. világháború után indult kereszténydemokrata mozgalom jelszava az „Isten, család, haza” lett, amely a keresztény tanítás hármasságának egyensúlyát jelképezi.

Egyensúly a test és a lélek (Isten), a nő és a férfi (család), az egyén és a közösség (haza) között.

A kereszténydemokrácia tipikusan európai kontinentális fogalom, mely sem Nagy-Britanniában, sem az Egyesült Államokban nem tudott meggyökeresedni. A kereszténydemokrácia egy sajátos európai válasz a megbomlott egyensúlyok helyreállítására és az európai keresztény hagyományokon alapuló együttműködés megteremtésére. Robert Schuman írja, hogy „el kell különítenünk egymástól azt a felségterületet, amely a császáré, és azt, amely az Istené. E két hatalom mindegyikének megvan a maga illetékességi köre.”¹⁴ Az alapító atyáknak nem az volt a céljuk, hogy egy nemzetállamok feletti szuperállamot hozzanak létre. „Az államaink léte itt Európában történelmi realitás, felszámolásuk lélektanilag lehetetlen lenne. Ez a sokféleség valójában nagyon örvendetes, és mi nem akarjuk sem egy szintre hozni, sem pedig egybemosni a meglévő különbségeket” – írja Schuman.¹⁵ A nemzetállamok különbözősége – a keresztény szabadság jegyében – éppen előnyt jelent, a verseny és a kooperáció egyensúlyát.

A kereszténydemokrácia Nyugat-Európában valódi sikertörténet volt 1945 után. Az 1990-es évek elejéig, Európa újraegyesítéséig, a kontinens politikai kultúrájának meghatározó irányzata volt. Igaz, a baljós árnyak már a '60-as évek végén megjelentek.

A birodalom visszavág

Az Isten nélküli világkép, a humanizmus két vadhajtása, a kommunizmus és a fasiszmus után, melyek a közösség nevében abszolutizáltak, megjelent a harmadik nagy Isten nélküli humanista gondolat is, amely viszont az egyént abszolutizálja. A liberális humanizmus kibontakozása a '68-as nemzedék színre lépésével kezdődött. Tegyük hozzá, hogy a II. világháború után a kommunista eszme nemhogy nem bukott meg, hanem újabb burjánzásnak indult, immár nemcsak a Szovjetunió kiterjesztett felségterületén, hanem a nyugati értelmiség körében is. Hatvannyolc eszméje aztán egyesítette az egyént minden és mindenki fölé helyező liberális humanizmust és a kommunista világforradalmi (azaz globális) elveket. Az egyénközpontú liberális humanizmus frigyre lépett a világforradalmat hirdető materialista kommunizmussal. Mindezt a keresztény gyökereitől megfosztott szabadságfogalom eszméje köré építve.

Ennek az új izmusnak is ugyanúgy, mint a humanizmus minden ágának, először a keresztény elveket kellett ledöntenie, és helyébe a saját hitelveit helyeznie. Az új vallás vagy inkább valláspótlék a végtelen és a véges közé egyenlőséget tett. Azaz az ember számára csak a földi élet az, ami a valóság. Hatvannyolc eszméje azt hirdeti, hogy csak az van, amit itt a földön egyéni szinten átélsz és megszerzel (hedonista materializmus). Az élet célja egyedül az anyag. Ha pedig csak az anyag létezik, akkor innentől kezdve az élet végtelen elosztási harccá válik, az egyén és a másik egyén pedig nem egymás szövetségeseiként, hanem egymással szemben határozzák meg magukat. Az anyag ugyanis véges, nem osztható korlátlanul. Ennek következménye, hogy a keresztény hit által fenntartott egyensúlyok felborultak. A materializmus szembefordította a testet a lélekkel, a nőt a férfival, az egyént a közösséggel. Mindez pedig az európai társadalmakat összekötő szövet felfelcsúszását eredményezte. Molnár Tamás így ír a transzcendens elvesztéséről:

„Az a szeretet, amellyel egy transzcendens és egyszersmind személyes Isten viseltetik teremtményei iránt, rendkívül nehezen megvalósítható követelmény az emberek között, akik természetüknél fogva nem szeretik egymást, még ha fenntartják és ápolják is a társadalmi kapcsolatokat. Következésképp nem szabad összekeverni a szeretetet a társas ösztönnel. [...] A közösségben élő embereknek szükségük van egy tekintélyre, amely fenntartja bennük a kölcsönös segítségnyújtás igényét, és emlékezteti őket egymás iránti kötele-

¹⁴ SCHUMAN: *I.m.*

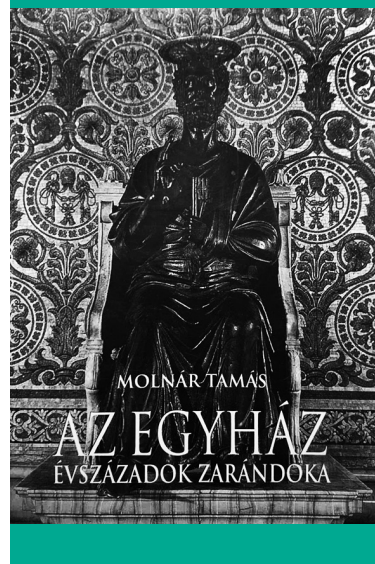
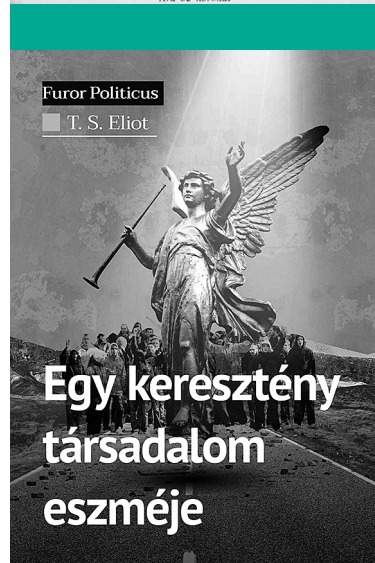
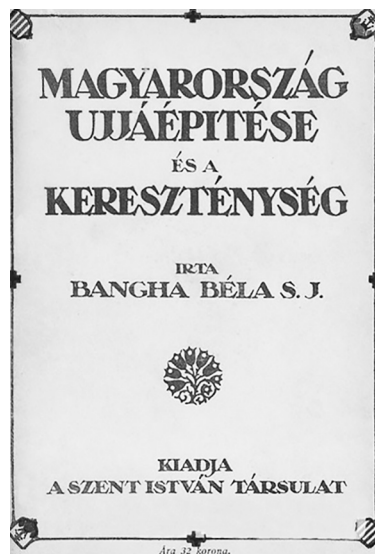
¹⁵ *Uo.*

zetségeikre. Ha pedig ez a tekintély mindegyre megkérdőjeleződik, már-már elenyészik, akkor a szeretet is lanyhulni kezd, és hamarosan átértelmeződik: a szeretet látszatává válik. A mi 20. századunkban e látszatszeretet egyik fajtája az, amit Sartre »halálos gondoskodásnak« nevez, azt értve ezen, hogy kötelességem megölni felebarátom, ha az nem hajlandó csatlakozni ortodox ideológiámhoz»¹⁶

1968 eszméje nagyon hamar korszellem lett. A *mainstream*ben a keresztény gondolatot nevetség tárgyává tették, sőt elhittették: Isten nem létezik, a kereszténység a régi, meghaladott világot képviseli. Az ő narratívájukban a keresztény hitet a tudatlanság és az elmaradottság kategóriájába zárták. Ha valahol fel-fel tűnt olyan, aki ebből a ketrecből ki akart volna törni, a mindent átható liberális közgondolkodás figyelmeztette: „a négy fal között a helyed!” A közösség hitelvei csak a „haladó gondolkodás”, a liberális materializmus lehettek. Az új tempomok a kulturális hadállások lettek. 1968 forradalmárjainak a történetmesélés szinte minden terét sikerült elfoglalniuk (média, film, színház, felsőoktatás, képzőművészet, popkultúra). Hamarosan megszületett a ’68-as kommunista diákvezető, Rudi Dutschke gondolata: hosszú menetelés az intézményeken keresztül. A hódító menetelés sikeresnek is bizonyult: hálózatokba szerveződve olyan érzetet alakítottak ki a társadalomban, mintha csak egy igaz történet létezne: az övék. Aki ezen a körön kívüli narratívát mesélt, azt hiteltelenítették, lejárátták és szellemi értelemben megsemmisítették. Végezetül a kultúrában a közös történeteket felváltotta a materiális világ egyéni sztorijainak megörökítése, amit önkifejezésnek neveztek. Az egyén felszabadításának jegyében minden, ami a közös történetet írta és a közösséget szolgált, előbb tűrtt, később tiltottá vált. Egy kánon lett, az Isten nélküli liberális-materialista világkép. Akik ezt megkérdőjelezték, azok körön kívül kerültek. Mindez azt eredményezte, hogy az egyébként a keresztény kultúra szerint élők közül is sokan a liberális-materialista gondolati struktúra foglyává váltak.

Ez a kulturális térfoglalás tette aztán lehetővé, hogy ’68 eszméisége a politikai színtérre is betörjön. De nemcsak egy párt vagy pártcsalád színeiben, hanem minden *mainstream* pártban. Pont azért, mert ’68 eszméi a vallási-kulturális miliőt változtatták meg, új valláspótlékot, ebből fakadóan új kultúrát építettek. Így az európai politikát a ’90-es évekig meghatározó kereszténydemokrata pártok is behódoltak a korszellemnek. Feladták a kereszténydemokrata alapokat (még egyszer: Isten, család, haza), és ma már pontosan ugyanazt vallják, mint a többi párt. A keresztény hitelvek lerombolásával megszűnt a keresztény szabadság, ami az európai demokráciák működési alapja, márpedig „egy keresztényellenes demokrácia olyan karikatúra lesz, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába sülyed” (Robert Schuman).

Míg a keresztény hitelvek a lelki egyetemességet és a földi változatosságot hirdetik, addig a liberális materializmus, akárcsak a többi humanista vadhajtás, földi egyetemességre törekszik. Az Isten nélküli materialista világkép, mint láttuk, politikai kérdéseket emel hitelvvé. A politika és vallás ebben az eszmerendszerben egy töről fakad. Míg a liberális *mainstream* dühödten követeli a minél nagyobb szekularizmust (az állam és az egyház szétválasztását), a korábbi politikai humanizmusokhoz hasonlóan létrehozza az új államvallást. A közéleti kérdések dogmává emelésével megszűnt a vita és a párbeszéd lehetősége – Európa az új politikai valláspótlék foglyává vált, új birodalom kezdett kiépülni, melynek szakrális központja Róma helyett Brüsszel.

Keresztény tanítás –
Bangha Béla SJ: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* (1920),
T. S. Eliot: *Egy keresztény társadalom eszméje* ([1939] 2021) és
Molnár Tamás: *Az egyház, évszázadok zárandoka* (1997)

16 MOLNÁR: I.m.

A Nyugat ma

A kétezres évek végére, a 2010-es évek elejére úgy tűnt, hogy a felvilágosodás Isten nélküli materialista világképe végleg győzedelmeskedik Európában. De az új hittel több gond is adódott. Mivel az új valláspótlék a pusztta anyagra épül, pontosan addig tudja a benne hívőket kielégíteni, ameddig újabb és újabb anyagi javakat tud bevonni és elosztani – ez az állandó növekedés modellje. Ám Európát az elmúlt 15 évben több krízis is megrázta. Az egymásra rakódó válságok (világjárvány, háború, energiaválság, infláció), valamint az eddig lesajnált globális Dél felemelkedése meggyengítette Európa gazdasági erejét. A bajt tetézte, hogy a beözönlő újabb és újabb migránstömegek miatt a fogyatkozó anyagi javakat egyre több ember között kell szétosztani. A probléma további forrása, hogy mint Láncki András is írja,

„a modern világ nyugati embere elvesztette hitét az örök életben. Ám az igénye, hogy az életnek így is van értelme, nem szűnt meg. [...] De ha nincs se vallási, se transzcendentális megváltás, akkor ezt a megváltást ebben a világban fogja keresni. [...] Egyetlen vigasza maradt a modern embernek, a politikai megváltás.”¹⁷

Azaz a modern nyugati ember a politikától várja, hogy értelmet adjon az életének. De mert az „égivé emelt” földi elosztható anyag egyre kevesebb, ezért a mai nyugati politika egyre kevésbé tudja megadni az értelmet, ami dühöt szül. A transzcendenstől megfosztott nyugati világ mai legalapvetőbb érzése a düh, amelyet a nyugati politikai elit megpróbál becsatornázni. Hol a múltira (BLM, *gender*), hol a jövőre (klíma), hol egy adott országra mutogatva (Oroszország, Kína) akarja kijelölni a bűnbakot, egyre kevesebb sikerrel.

De Európát nemcsak a belső lelki egység megbomlása veszélyezteti, hanem egy külső civilizációs kihívás is. Az elmúlt évszázadokban Európa a legnagyobb vallás- és kultúraexportőr volt. A kereszténység eljutott a Föld minden kontinensére, és a világ kulturális kódjainak nagy része is hozzá kötődik. De azzal, hogy a nyugati világ ledöntötte a kereszt-

tény hitet, és helyére az egyént, mint mindenhatót, és az anyagot, mint legfőbb elérendő célt ültette, kihatott a nyugati ember közösségeire is. Az új valláspótlék új kultúrát teremtett, amely azonban a szálakat nem összefogni, hanem szétbontani akarja. Bomlásnak indult a család és a nemzet, de szétbomlást eredményezett a multikulturalizmus is, ami már önmagában is paradox kifejezés, hisz a kultúra lényege, hogy egy adott közösségnek keretet adjon, közös nyelvet teremtsen. A liberális materializmus hívei elbizakodottságukban azt is elhitték, hogy ez a transzcendens nélküli, egyénközpontú, fogyasztáselvű új valláspótlék integrálni tudja a nagyszámú, főleg muzulmán bevándorlót. Ma már látszik, hogy ez nem így történik. Sőt, a bevándorlók másod- és harmadgenerációja is nagy számban tér vissza az erős létmagyarázattal rendelkező iszlám valláshoz. Számos európai nagyvárosban egymással is szemben álló, különböző kultúrájú párhuzamos társadalmak jöttek létre. Az európai elit még a helyzetet sem érti, és azt gondolja, hogy ha a bevándorlók életkörülményeit javítja, azzal megteremtí az integráció esélyét. Pedig jól tudjuk, hogy „az a civilizáció, amely nem mondja ki világosan az értékeit, vagy amely e kinyilvánított értékeket cserben hagyja, az a pusztulás, a végelgyengülés útjára lép. Akkor majd mások fogják kimondani ezeket az értékeket, s e mások szájában azok már nem értékek lesznek többé, hanem megannyi ürügy a korlátlan hatalomra, a korlátlan pusztításra” – mondta Kertész Imre.¹⁸ Európa feladta közös hitét, helyette az egyén boldogulásának mindenhatóságát választotta, melyben a közösség csak béklyót jelent. De ha nincs közös hit, nincs közös kódrendszer, akkor nincs közös cselekvés sem. Ha pedig egy társadalom szétesik, könnyen lesz prédájává egy nála jobban szervezett, közös hittel és közös akarattal rendelkező civilizációnak.

¹⁷ LÁNCZI: *I.m.*

¹⁸ KERTÉSZ Imre: *A boldogtalan 20. század (beszéd a hamburgi Schauspielhausban)* [1995] = *Uő: A száműzött nyelv.* Magvető, Bp. 2001.

lelki egyetemesség és földi változatosság

KERESZTÉNY SZABADSÁG

Az II. világháború után kialakult világrend omladozik. Az, hogy az új világrendben az európai civilizációra milyen szerep vár, a következő évek fogják eldönteni. Az előjelek egyelőre nem túl biztatók, nem azért, mert az átalakuló világban összezsugorodik Európa felett a hullámok, hanem elsősorban azért, mert lerombolta azt, ami civilizációját összetartotta. Michael Onfray francia filozófus szerint „csupán a vallás képes egybeszervezni egy civilizációt, egy transzcendens célt állítva elé”.¹⁹ Ez a feltétel márpedig ma nem adott Európában.

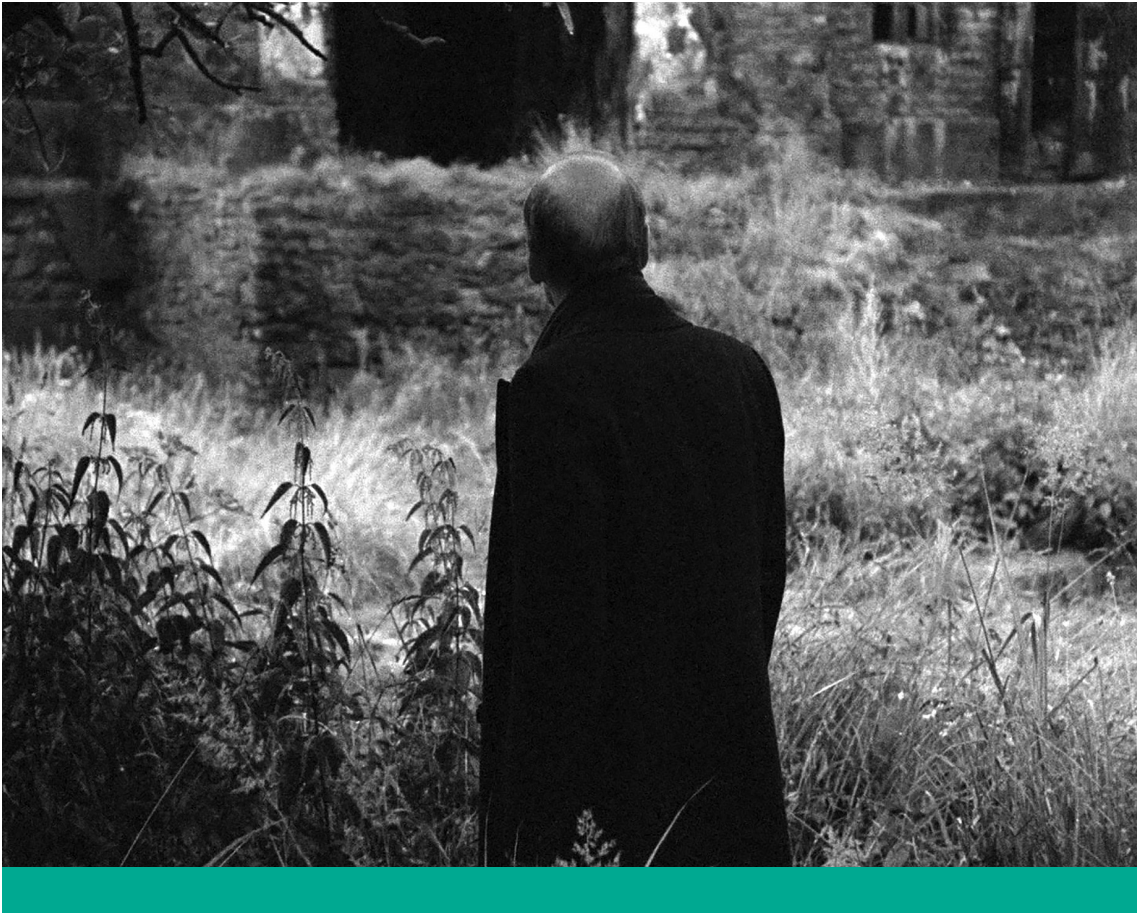
Hogy mit jelent a keresztény szabadság, az ma is vita tárgya. A fogalom nem axiomatikus, de ugyanúgy, ahogy a hit, amely nemcsak az egyénhez, hanem a közösséghez is köthető, ez a fogalom is különböző nézőpontokból eltérő értelmezési keretet ad. Ami a személyes hitet illeti, a keresztény szabadság jelentheti az anyagtól megszabadult lélek szabadságát. Pál apostol úgy fogalmaz: „A szabadságot Krisztus szerezte meg nekünk. Álljatok tehát szilárdan, és ne hagyjátok, hogy újra a szolgaság igájába hajtsanak benneteket” (Gal 5,1).

A közösségi nézőpont is több értelmezést mutat. A keresztény szabadság a döntés szabadsága: az egyén szabadon dönthet és szabadon cselekedhet addig, amíg a közösség vagy mások szabadságát nem korlátozza. Szabadon dönthet többek között arról, hogy mi a véleménye, vagy miben hisz. Ahogyan azt az Antall Józsefnek tulajdonított mondás is tartja: „Európában még az ateista is keresztény”. Azaz éppen a keresztény szabadság teszi lehetővé a másként gondolkodást (tegyük hozzá, hogy más civilizációk nem ennyire megengedők a hit elhagyásával). „A demokrácia a kereszténységnek köszönheti létét” – mondta

Keresztény ország –

A 2021. évi augusztus 20-ai tűzijáték Budapest felett, háttérben az Országházzal (MTI)

¹⁹ Michel Onfray és Michel Houellebecq beszélgetését a *Front Populaire* különszáma adta közre, a Mandiner.hu 2022. december 5-én közzölt részleteket belőle, lásd: <<https://mandiner.hu/kulfold/2022/12/houellebecq-onfray-nagy-felcsereles>>.

Újrakezdés – Részlet a *Sztalker*
(rend. Andrei Tarkovsky, 1979)
című sci-fi-ből

Robert Schuman. A keresztény szabadság jelenti a közösség szabad döntését is, azaz az európai nemzetek szabadon dönthetnek saját életük alakításáról. A keresztény szabadság aztán a lelki egyetemességet és a földi változatosságot hirdeti. Minden olyan kísérlet, amely a földi egyetemességet akarja megteremteni, birodalmi szemléletű és szükségszerűen elnyomó. A keresztény szabadság jelenti azt is, hogy a politika nem válhat az örök igazságok kinyilatkoztatójává, nem válhat valláspótlékká, nem veheti át az egyház szerepét. A keresztény szabadság jelenti annak az egyensúlynak a helyreállítását, melyben a test és a lélek feletti biztonságot nem ugyanaz a társadalomszervező erő vigyázza. Robert Schuman írja: „Az egyháznak kell őrködnie a természeti törvény és a kinyilatkoztatott igazságok tiszteletben tartása felett. A felelős politikus teendője az, hogy szintézist teremtsen e két szemléletmód, a vallási és a világi között.”²⁰ Ferenc pápa a 2023. október 13-i pápai audiencián tartott elmélkedésében hívja fel a figyelmet, hogy a keresztény hit szabadsága nem statikus életszemlélet, hiszen dinamikusan tekint a hagyományra, a kultúrára, úgy növekszik, hogy közben megtartja eredeti természetét. A keresztény szabadság nem a merev földi dogmák rendszere, hanem a változásra, az alkalmazkodásra való képesség. Ahogy Tarkovszkij *Sztalker* című filmében is elhangzik: „Mikor a fa nő, zsenge és rugalmas, mikor száraz és merev, haldoklik. A keménység és az erő a halál kísérői, a rugalmasság és a gyengeség a lét frissességét fejezik ki. Ezért nem győzhet az, ami megszilárdult.”

Európa ma merev és rugalmatlan. A korábbi évszázadokkal ellentétben nem alakítója, hanem elszenvedője a történelemnek. A válságból való kilábalást nem a még szorosabbra fűzött integráció, nem a bürokratikus döntések, irányelvek, határozatok fogják jelenteni, hanem azon fog múlni, hogy Európa tisztázza-e a saját civilizációs alapjaihoz, a keresztény hithez való viszonyát. A megoldást, mint már annyiszor a történelemben, az *eredethez való visszatérés* jelentheti. Európa szabadságát a keresztény szabadság jelenti. ■

²⁰ SCHUMAN: *I.m.*